

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראל זצ"ל

פרשת שבוע בשלח תשע"ז

210? 400? 430? - חלק ב'

הרב יוסף כרמל, ראש כולל 'ארץ חמדה'

סוגית מספר השנים בהן שהו בני ישראל ושועבדו במצרים, הובאה בדברינו לפרשת בא. העלנו לדיון שאלות הנובעות מהפסוקים ודברי חז"ל והבאנו ארבעה הסברים לסתירה, לכאורה, בין הפסוק בבראשית והפסוקים בספר שמות. נעבור על הפסוקים ונבאר אותם.

"וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה" (בראשית ט"ו יג).

פסוק זה מונה את השנים רק מהרגע בו יהיה לאברהם זרע משרה. שהרי ההדגשה היא גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ. פסוק זה מתייחס לכל הזמנים בהם היה זרעו של אברהם בגלות (כגון בארץ פלשתים או בארם) ולא דווקא בארץ מצרים, שאיננה נזכרת במפורש בפסוק-רש"י (שם).

הרמב"ן (שם) מציע לקרא את הפסוק בשיטת "סרסוהו ודרשהו" (הנפוצה בתנ"ך):

"וַיֹּאמֶר לְאַבְרָם יְדַע תְּדַע כִּי גֵר יִהְיֶה זְרַעְךָ בְּאֶרֶץ לֹא לָהֶם, אַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה, וְעַבְדוּם וְעָנּוּ אֹתָם."

לפי זה, משך העינוי לא נתפרש כלל וכלל.

"וּמוֹשֵׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה וַיְהִי בְּעֵצָם הַיּוֹם הַזֶּה יָצְאוּ כָּל צְבָאוֹת יִקְוֶה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם: לֵיל שְׁמַרְיָם הוּא לִיקְוֶה לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא הַלַּיְלָה הַזֶּה לִיקְוֶה שְׁמַרְיָם לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם" (שמות י"ב מ-מב).

פסוקים אלה אינם מתייחסים לזרעו של אברהם, לכן, מנין השנים הוא מברית בין הבתרים שקדמה שלושים שנה להולדת יצחק (שיטת המכילתא). על הסבר זה קשה, שהרי הכתוב מונה לבני ישראל ואם כך לכאורה הוא מונה את השנים רק מהרגע שבני ישראל ירדו מצרימה, כמבואר בפרשת ויגש. לשיטת המכילתא צ"ל שלאחר שעם ישראל הופיע כעם, ברור שההיסטוריה של העם החלה עוד בימי אברהם, כאשר נכרתה ברית בין הבתרים בה הובטח עתיד העם בארצו.

גם אחרי הסבר זה (בדוחק), עדיין קשה והרי לא ישבו במצרים למעלה מארבע מאות שנה?

לכן הציע הרשב"ם "הפשטן", שצעד בעקבות רב סעדיה גאון, לקרא את הפסוק כך:

"וּמוֹשֵׁב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ בְּמִצְרַיִם- עַד שֶׁעָבְרָה הַתְּקוּפָה שֶׁל - שְׁלֹשִׁים שָׁנָה וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה- מִשְׁנֵאמֶר לְאַבְרָהָם בֵּין הַבְּתָרִים."

הפסוק הבא יתפרש לשיטתו כך:

"וַיְהִי מִקֵּץ שְׁלֹשִׁים שָׁנָה שֶׁל בְּרִית בְּתָרִים וְאַרְבַּע מֵאוֹת שָׁנָה שֶׁל לִידַת יִצְחָק וַיְהִי בְּעֵצָם הַיּוֹם הַזֶּה יָצְאוּ כָּל צְבָאוֹת יִקְוֶה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם" ומכל מקום במצרים לא ישבו אלא מאתיים ועשר של סוף ד' מאות ושלושים" (שם).

לעומתם האלשיך הקדוש הסביר: "ועל אשר הערנו שלא היו ישראל רק רד"ו שנה, הלא הוא כי על כן לא אמר אשר ישבו בארץ מצרים, רק במצרים שהוא והוא לשון רבים. כי רבו צרותם, שהתחיל מלידת יצחק שלא חסרו גלות וצרות רבות לו וליעקב, וזהו אומרו במצרים" (שם). כמובן שקשה לקבל את הסברו כפשט.

כל הפירושים עד כה לא התייחסו לביטויים המודגשים בפסוק הבא

"... וַיְהִי בְּעֵצָם הַיּוֹם הַזֶּה יָצְאוּ כָּל צְבָאוֹת יִקְוֶה מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לֵיל שְׁמַרְיָם הוּא לִיקְוֶה לְהוֹצִיאֵם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם הוּא הַלַּיְלָה הַזֶּה לִיקְוֶה שְׁמַרְיָם לְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְדֹרֹתָם."

במכילתא מובא: "מלמד שאף צבאות מקום היו עם יש' בצער שנא' "בְּכָל צָרָתָם לֹא לוֹ צָר" (ישעיהו ס"ג ט) (מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק יב פסוק מא).

מדרש זה משמש מקור להסבר המלבי"ם: "לפי הדין והגזרה היה ראוי שתהיה הגאולה מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה, אבל ויהי בעצם היום הזה, הטעם מה שהיה הגאולה ביום הזה שהוא חצי מן החשבון, הוא מפני כי יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים שהם צבא מעלה כמ"ש במכילתא למעלה וזה השלים החשבון, וגם ליל שמורים הוא להוציאם, שד' חשב את הלילות שד' הוצרך לשמרם מפני שעבדו בהם ביום ובלילה והיו כלים כפי הטבע וזה גרם להוציאם עתה" (שם).

לפי כיוון דרשני זה, אכן הייתה גזרה של שעבוד במשך ארבע מאות ושלושים שנה, אבל בגלל שגם צבאות ד' היו משועבדים והשעבוד היה גם בלילות נשאר עם ישראל בארץ מצרים רק מאתיים ועשר שנים (בניגוד לדעת האברבנאל שפירש לכיוון ההפוך).

בע"ה, בשבוע הבא נחזור אל דרך הפשט בכיוון חדש ונסגור נושא מעניין זה.

לעיין ר' אליהו כרמל ז"ל נלבי"ע ח' באייר תשע"ו	לעיין רבי יעקב ז"ל בן אברהם ועיישה וחנה בת יעיש ושמחה סבג	לעיין ר' מאיר ז"ל בן יחזקאל שרגא ברכפלד	לעיין מרת שרה ונגרובסקי ע"ה בת ר' משה זאב נלבי"ע י' בתמוז תשע"ד	לעיין הרב אשר וסרטיל ז"ל נלבי"ע ט' בכסלו תשס"ט
לעיין יחזקאל צדיק ז"ל, נלבי"ע י"א באייר תשע"ו	לעיין הרב שלמה מרזל זצ"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע י' באייר תשע"א	לעיין הרב ראובן אברמן זצ"ל, חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע ט' בתשרי תשע"ו	לעיין מר שמואל שמש ז"ל חבר הנהלת 'ארץ חמדה' נלבי"ע י"ז בסיוון תשע"ד	

לעיין הנופלים במערכה על הגנת המולדת היי"ד

חמדת האנציקלופדיה התלמודית

הפרשה בהלכה

זה א-לי ואנוהו

זהו המקור ממנו אנו לומדים שיש להדר במצוות – לקשט את הסוכה, לרכוש לולב נאה, לתקוע בשופר מהודר, להתעטף בטלית מעוטרת ועוד ועוד. לא רק את החפץ של המצוה עלינו להדר, אלא גם את המלווה אותה מסביב, ולכן את סל הביכורים שהביאו לבית המקדש היו מעטרים, ואף את השור שהיה הולך בראש תהלוכת מביאי הביכורים. קודם לאכילת מצה בליל הסדר דואגים שלא לאכול מאז סמוך למנחה, כדי לאכול את המצה בתיאבון – גם זה משום הידור מצוה.

נחלקו ראשונים אם חובת ההידור היא מדאורייתא (הפסוק שבראש דברינו כאן) או מדרבנן. ויש שכתב שיעקר החובה הוא מדאורייתא, אולם ביד חכמים נמסר לקבוע מהי דרך ההידור. התחבטות זו יש בה כדי להשליך על מקרים שבהם חובת ההידור מתנגשת עם חובות אחרים, שהם מדאורייתא או מדרבנן.

למשל: מה יעשה אדם שבהשכמת הבוקר יש בידו אתרוג פשוט, אך יודע שבהמשך היום יזדמן לידו אתרוג מהודר – האם יזדרז לקיים מצות נטילת לולב כדן "זריזים מקדימים", או ימתין לקיים את המצוה בהידור? במקרה זה, כמובן, אין מניעה שיטול אדם פעמיים. אולם קורה שהקיום השני בהידור מבטל – ואז גם מבוזה – את הקיום הראשון. למשל: הדביק אדם לחנוכיתו נרות שעווה פשוטים, ואחר כך הביאו לו שמן זית מובחר – האם יסיר את הנרות הראשונים?
ע"פ הערך הידור מצוה בכרך ח

הכנה

הרבה הלכות נלמדות מהפסוק "ויהיה ביום השישי והכינו את אשר יביאו". ראשית, יש ללמוד מכאן להתעסק בצורכי השבת קודם לשבת, ולהגיע לשבת מוכן. שנית, ניתן ללמוד מכאן שדברים שלא הוכנו מראש, לפני השבת, בשבת הן מוקצים ואסורים בשימוש ובטלטול.

עוד למדו מכאן חז"ל, שביום חול מכינים לקראת השבת, אבל בשבת אסור להכין ליום חול. משום כך אין רוחצים לאחר ארוחת שבת את הכלים שלא יהיה בהם עוד שימוש בשבת עצמה (בכוסות עוד ישתמשו, אבל לא בסירים ובצלחות). יש אינם מקפלים את טליתותיהם לאחר התפילה, כיון שזוהי הכנה להתעטפות הבאה בטלית, שתהיה רק ביום ראשון. מחובת ההכנה בחול לשבת למדו חז"ל גם את האיסור להכין מיום-טוב לשבת שחלה מיד אחריה – למרות שביו"ט מותר לבשל, בכל זאת אסור לבשל אז לארוחות השבת. התירו זאת רק ע"י "עירוב תבשילין", פעולה שיש בה התחלת הכנה לשבת עוד מערב יום טוב (יום חמישי).

עד כה דיברנו על הכנות הנעשות בידי אדם. אבל לכאורה את זאת לא היה צריך פסוק זה להשמיענו, שהרי כבר אמר הכתוב "את אשר תאפו אפיו". לכן למד האמורא רבה מכאן שגם דברים שהוכנו בידי שמים בשבת אסורים באותה שבת וגם ביום טוב שלאחריו, וכן להיפך (מיו"ט לשבת). זוהי הסיבה לאיסור המופיע בתחילת מסכת ביצה: "ביצה שנולדה ביום טוב".
ע"פ הערך הכנה בכרך ט

רפואה והלכה

מחלות

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים אֶל מֹשֶׁה וְאַהֲרֹן לְקוֹל ה' אֶלֹהֵיךָ וְהַיִּשָּׂר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהָאֲזַנֹּת לְמִצְוֹתָיו וְשִׁמְרַתְּ כָּל זִקְוֵי כָּל הַמִּצְוֹת וְאֵשֶׁר שִׁמְתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפְּאֵךְ [שמות טו כו]

מתוך: א. שטינברג, אנציקלופדיה הלכתית רפואית, מהדורה חדשה תשס"ו, כרך ד, ערך מחלות, טורים 397 - 422

פרשנות המקרא

מכילתא: רבי יצחק אומר, הא אם אין בהם מחלה מפני מה הם צריכים רפואה, אלא 'כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך' בעולם הזה, ואם אשים 'כי אני ה' רפאך' לעולם הבא.

תלמוד בבלי, ברכות ה א: 'אם שמוע תשמע' - אמר ר"ל כל העוסק בתורה, יסורין בדלין ממנו וכו', אמר לו רבי יוחנן הא אפילו תינוקות של בית רבן יודעים אותו שנאמר 'ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך והישר בעיניו תעשה והאזנת למצותיו ושמרת כל חקיו כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך', אלא כל שאפשר לו לעסוק בתורה ואינו עוסק הקב"ה מביא עליו יסורין מכוערין ועוכרין אותו.

תלמוד בבלי, סנהדרין קא א: 'כל המחלה' - וכי מאחר שלא שם מחלה רפואה למה, אמר ליה הכי אמר רבי יוחנן מקרא זה מעצמו נדרש, שנאמר 'ויאמר אם שמוע תשמע לקול ה' אלקיך', ואם לא תשמע - אשים, אף על פי כן 'אני ה' רפאך'.

תלמוד בבלי, סנהדרין ל א: 'כל המחלה' - ואלו שאין להם חלק לעולם הבא וכו', רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים חיצוניים והלוחש על המכה ואומר 'כל המחלה אשר שמתי במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רפאך'.

מדרש רבה, במדבר ז א: 'כי אני ה' רפאך' - בשעה שיצאו ישראל ממצרים היו רובן בעלי מומין וכו' כיוון שבאו למדבר סיני וכו', אמר למלאכים שירדו אצל ישראל וירפאו אותם וכו', שנאמר 'כל המחלה אשר שמתי במצרים וכו', הרי שנתרפאו.

רש"י: 'לא אשים עליך' - ואם אשים הרי הוא כלא הושמה 'כי אני ה' רפאך' זהו מדרשו, ולפי פשוטו 'כי אני ה' רפאך' ומלמדך תורה ומצוות למען תינצל מהם כרופא הזה האומר לאדם אל תאכל דברים שמחזירים אותך לידי חולי וזהו איזון מצוות.

רַפְאֵל: 'כל המחלה אשר שמת במצרים' - שעשיתי מימיהם דם ולא היה להם מים לשתות, 'לא אשים עליך כי אני ה' רפאך' אשר רפאתי למים כדכתיב לשון זה באלישע כשרפא המים.

לְבָנִי עֲזָרָה: 'כל המחלה' - יש לך לזכור כי בעיניך ראית המחלה והנגעים והמכות אשר שמת במצרים בעבור שמרדו בי, ואם אתה תשמור חוקי תמלט מהם שלא אעשה לך כאשר עשיתי להם. ועוד כי אני אהיה רופאך מכל מחלה שגזרתי להיותה על הארץ, אין לך צורך לרופא כאשר רפאתי המים המרים שאין יכולת ברופאים לרפאם.

לְמַנְצֵי: 'כל המחלה אשר שמת במצרים' - אין דרך שיבטיח אדם את עבדו אם תעשה כל רצוני וחפצי לא אמית אותך בתחלואים רעים ולא כן כל ההבטחות שבתורה, אבל זו אזהרה שיזהירם שלא יהיו במורדיו כמצריים כי בשומעם בקולו ינצלו מכל אותה המחלה כי המחלה היא ראויה לבא על כל עוברי רצונו כאשר באה על מצרים שלא שמעו אליו וכו', ואמר 'כי אני ה' רפאך', הבטחה שאסיר מקרבם מחלה באה כדרך כל הארץ כאשר רפאתי המים.

רַבְנוּ צְהַי: 'ויאמר אם שמוע תשמע' - ע"ד הפשט יאמר אם תקיים את התורה לא תחלה לעולם בשום חולי, לא בחליי הטבע שהם מצד המאכלים הנכנסים בגוף, ולא בחליי המקרה שהם הבאים מחוץ לגוף וכו'. ושמעתי עוד כי עשר מכות שהסימן שלהם דצ"ך עדי"ש באח"ב הסימן הזה עולה חמש מאות ואחד כמנין אש"ר, ולכך יאמר הכתוב כל המחלה שהוא מנין אש"ר ששמת במצרים לא אשים עליך כי אני ה' רופאך.

סְפוֹרָנוּ: 'כי אני ה' רפאך' - והטעם שאם תקבל ואחר כך תבגוד תהיה נענש, והוא כי אמנם כל מצוותי הם לרפאות את נפשך מחליי התאוות והדעות הנפסדות למען תהיה קדוש לה' אלקיך וכו'.

רַפְאֵל הַיֵּצֵא: 'מחלה' - אינה מציינת רק מחלת הגוף, אלא כל הפרעה ועיכוב בנוחות ההרגשה, כולל ההרגשה הנפשית וכו', ובייחוד גם לגבי אי נוחות הנגרמת לצורך ייסור וענישה וכו', נמצא זה פירוש דבר ה': שמירת מצוותי תגן עליך מפני ייסורים הבאים לחנך אותך, פן אשים אותם עליך כדרך אשר שמת במצרים. ה' אינו נותן את ברכתו לאנשים ולמדינות שאינם שומרים את משפטיו, מצוותיו וחוקיו, ובלי שמירה זו הם נידונים לכילון. שמירת מצוות ה' היא איפוא תרופה המונעת בעד כל צרת הגוף והחברה.

מִנְשֵׁךְ חֲכָמָה: 'כי אני ה' רפאך' - ר' יצחק אומר, הא אם אין בהם מחלה מפני מה הם צריכים רפואה, אלא 'כל המחלה' ואם אשים 'כי אני ה' רפאך'. פירוש דכתיב 'יככה ה' בשחין מצרים וכו' אשר לא תוכל להרפא (דברים כח כז), ובבכורות מא א: דלא מחסי, יעויין שם (דמצרים יבש מבפנים ולח מבחוץ). לכן אמר 'כי אני ה' רפאך' - על דרך פלא, מה שלא על פי הטבע.

* # *

מחלה [1] או חולי [2] היא הפרעה מוגדרת במצב הבריאות, אשר מורכבת מתסמינים אופייניים. המחלות נובעות מפגיעה בתיפקוד של אחד או יותר מהמערכות של הגוף או הנפש. מחוללי המחלה, מהלך המחלה, מהות הפגיעה, התחזית של המחלה, הטיפול והמניעה של המחלה יכולים להיות ידועים, או בלתי ידועים. מצינו בחז"ל הסברים אחדים למושג 'מחלה': יש שהסבירו את המושג בדרך של גימטריא [3]; יש שהסבירוהו מלשון יוונית 'חולי', שהוא מרה ירוקה [3]; יש שהסבירו, שמשמעות המושג מחלה היא מלשון מחילה [4], שכן מחלה מביאה למחילה בגלל היסורים והתשובה; ויש אומרים, שעיקר משמעות השם הוא מתוק [5], והושאל למשמעות המקובלת בדרך של לשון סגי נהור [6]. מצינו במקרא נגזרות מהמושג מחלה כשם פרטי של בני אדם [7], וכן כשם מקום [8]. אם כי סביר להניח שמקור השם במקרים אלו הוא 'מחול' ולא 'מחלה'.

הסיבות למחלות על פי התורה וחז"ל

הסיבה היסודית למחלות בני האדם היא אי-שמירת תורה ומצוות; ולהיפך, קיום תורה ומצוות הם הערובה למניעת מחלות ולריפויין. תפיסת-יסוד זו עולה במפורש ובהרחבה מן התורה, מחז"ל ומהראשונים כדלקמן: 'כל המחלה אשר שמת במצרים, לא אשים עליך, כי אני ה' רפאך' [10], וכי מאחר שלא שם, רפואה למה לי? מקרא זה מעצמו נדרש, אם תשמע לקול ה' - לא אשים, ואם לא תשמע - אף על פי כן - כי אני ה' רפאך [11]; 'לא אשים עליך, ואם אשים - הרי הוא כלא הושמה, כי אני ה' רפאך [12]; דברי תורה שנתתי לכם, רפואה הם לכם, חיים הם לכם [13]; 'כי אני ה' רפאך', ומלמדך תורה ומצוות, למען תינצל מהם, כרופא הזה האומר לאדם, אל תאכל דברים שמחזירים אותך לידי חולי, וזהו איזון מצוות [14]. מבקש אתה שלא לחוש באוזניך, ולא באחד מאיבריך, הטה אוזנך לתורה, ואתה נוחל חיים [15]. שער שאינו פתוח למצוות, פתוח לרופא [16]. כל המבזה תלמיד חכם, אין לו רפואה למכתו [17].

[התשובה] הגופנית סובבת את כל העבירות נגד חוקי הטבע, המוסר והתורה, המקושרים עם חוקי הטבע, שסוף כל הנהגה רעה הוא להביא מחלות ומכאובים, והרבה סובל מזה האדם הפרטי והכללי. ואחרי הבירור שמתברר אצלו הדבר, שהוא בעצמו בהנהגתו הרעה אשם הוא בכל אותו דלדול החיים שבא לו, הרי הוא שם לב לתקן את המצב, לשוב לחוקי החיים, לשמור את חוקי הטבע, המוסר והתורה, למען ישוב ויחיה, וישבו אליו החיים בכל רענותם. המדיצינה [=הרפואה] עוסקת בזה אמנם הרבה, אבל לא נשתכללה כפי הנראה עדיין לגמרי עבודה גדולה זו, ולא נמצא עדיין הפתרון הנכון לכל שאלות התשובה הגופנית, עד כמה שיש בגבולות החיים להחזיר לאדם את כל האבוד ממנו מצד החטאים מהרסי הגוף וכוחותיו [18].

הסברים אחרים - אכן מצינו בחז"ל הסברים נוספים להיווצרות המחלות כדלקמן:

'הסיר ה' ממך כל חלי' [19], אמר רב זה העין, היינו עין הרע [20], שכן רב היה אומר, תשעים ותשעה בעין רעה, ואחד בדרך ארץ; שמואל אמר, זה הרוח, שכן שמואל היה אומר, הכל ברוח, אך לא ברור אם הכוונה לרוח במובן של שדים ורוחות, או לרוח כאחד מהמרכיבים של סיבות המחלה בין היוונים, או יתכן שהכוונה לרוח האדם ונשמתו [21]; ר' יוסי בר' חנינא אמר זו צואה, שכן צואת החוטם, וצואת האוזן, רובם קשה, ומיעוטם יפה; ר' חנינא אמר, זו צינה, שכן ר' חנינא היה אומר, הכל בידי שמים, חוץ מצניס פחים, שנאמר [22] 'צניס פחים בדרך עקש, שומר נפשו ירחק מהם'. צניס היא צינה; פחים הם פח ומוקש, או חוס [23]; ר' אלעזר אומר זו מרה [24]. כנראה הכוונה למרה ירוקה, המכונה ביוונית חולי, וזאת על פי שיטת חכמי יוון, שכל המחלות באות מתערובת של ארבעה ליחות [25]. ולמה נקרא שמה מחלה? שהיא מחלה כל גופו של אדם; דבר אחר, מחלה - ששמונים ושלושה חולאים תלויים במרה, מחלה - בגימטריא שמונים ושלושה [26].

תשעים ותשעה מתים בשרב, ואחד בידי שמים [27]. ביחס למושג 'שרב', לא ברור האם הכוונה לחוס שבסביבה החיצונית, או לחוס פינימי, היינו מחלת חוס גבוה.

עודף הדם הוא המקור לכל תחלואי האדם [28].

שינוי בהרגלים הוא סיבה למחלות [29].

תזונה בלתי נכונה והרגלי חיים בלתי נאותים אף הם מהווים סיבה למחלות [30].

רופאי העולם הקדמון האמינו שכל המחלות באות מתערובות של ארבעה ליחות: דם, לובן, מרה ירוקה, ומרה שחורה. גישה זו כמעט שאיננה מצויה במקורות חז"ל [31].

לעומת זאת עסקו חז"ל בהסתכלות ובלמוד מעשי של אנטומיה ופתולוגיה בבעלי חיים, ולפיכך הבסיס של חז"ל להסבר מחלות ופגיעות היה סטרוקטורלי, היינו הסבר הפגיעות החולניות על פי שינויים במבנה של האיברים, וזהו גם ההסבר הקרוב ביותר להשקפת המדע החדש [32].

מחלות במקרא, בתלמוד ובמדרשים [33]

אסכרה [34], **או סרוני** [35], **או חינכי** [36], **או עינבתא** [37] - היא המיתה הקשה ביותר מבין תשע מאות ושלושה מיני מיתות [38], והיא נחשבת לקללה קשה [39], ולמיתה רעה [40]. מקור המושג אסכרה הוא מהמילה סכר, היינו חסימה וסגירה, שכן מהות המחלה היא חסימת הגרון ודרכי הנשימה [41].

חז"ל נתנו מספר סיבות על מה ולמה באה מחלה זו, חלקן טבעיות, וחלקן מוסריות [42].

המחלה פוגעת בגרון ובשקדים, וגורמת למוות קשה עקב חניקה [43]. המחלה נפוצה כנראה יותר בלילה [44]; היא פוגעת בעיקר בילדים [45], והמשמרות היו מתענים בימי רביעי בשבוע על תינוקות, שלא יעלה אסכרה בפייהם וימותו [46], אך גם מבוגרים חלו במחלה זו ומתו ממנה, כגון המרגלים, מוציאי דיבת הארץ [47], וכן שנים עשר אלף זוגות התלמידים של רבי עקיבא, שמתו בין פסח לעצרת [48].

אסכרה היא אחת מצרות הציבור, שמתענים ומתריעים עליה, מפני שהיא מחלה מדבקת [49].

יוצא, איפוא, כי אסכרה היא מחלה מדבקת, הפוגעת בעיקר בילדים, מקורה בגרון ובשקדים, והיא גורמת למוות קשה בחניקה.

תיאור זה מתאים ביותר למחלת הדיפטריה. זוהי מחלה זיהומית חריפה, הנגרמת על ידי חיידק, ואשר גורם לנפיחות של הלוע והגרון, ועקב כך נגרמים קשיים ניכרים בנשימה, בדיבור ובבליעה. כיום המחלה נדירה ביותר בגלל קיומו של חיסון נגד המחלה.

בולמוס [50] - מקור המילה הוא יווני [51], והכוונה לתחושת רעב מופרזת ביותר. מצב זה נחשב כמסוכן, ומותר להאכיל את החולה במצב הזה גם מאכלים אסורים, עד שיאורו עיניו, אם כי חייבים להאכילו הקל-הקל תחילה [52]. יש מי שכתב, שהוא חולי האוחז מחמת רעבון, עיניו כהות, והוא מסוכן למוות, וכשמראיתו חוזרת בידוע שנתרפא [53]. פירוש זה מתאים לתיאור המחלה המוכרת ברפואה בשם דומה, אשר תוארה ברפואה המודרנית בשנת 1979. המחלה מאופיינת בהתקפים בלתי נשלטים של בליעת כמויות גדולות של מזון בתוך פרק זמן קצר, הקאות, שימוש-יתר במשלשלים, ופחד חולני מהשמנה. חולים אלו סובלים מהפרעות דכאוניות, ויתכן שזו הסיבה שהיא נחשבת כמחלה מסוכנת; ויש מי שכתב, שהוא מין ממיני החולאים שנופל בו האדם, ואינו מרגיש כלל, וזה החולה הוא מין ממיני החולאים הנקראים בלשון חכמים נכפין וכו', וכשיאכלו יקל מעליהם ויאירו עיניהם [54]. פירוש זה מתאים למחלה כפיונית (אפילפסיה), או מצב של ירידה ברמות הסוכר בדם (היפוגליקמיה), שגורמת בין השאר לאיבוד הכרה ולפירכוסים, והטיפול בו הוא בהאכלת סוכרים.

דם - מי שאחזו דם [55] הוא מצב של עודף דם [56].

הדרוקן - מקור השם הוא מילה יוונית שמשמעותה מים. חז"ל תיארו שלוש צורות קליניות של מחלה זו, כשהביטוי העיקרי הוא נפיחות כללית, או נפיחות הבטן [57], ולחולים אלו יש ירוקת פנים [58], וכנראה הכוונה לחיורון. הדרוקן הוא אחד המצבים הגורמים למוות פתאומי [59]. ואמנם כאשר סיבת הבצקות היא אי-ספיקת לב, ישנה סבירות למוות פתאומי. הסיבה העיקרית למחלת הדרוקן היא עבירת זנות [60]. גורמים אחרים למחלה זו הם רעב, כשפים [61], והפרעות כליטיות. כאשר הסיבה לבצקות היא רעב, מדובר בתמונה דומה לשחפת המקראית. סביר להניח, שהדרוקן היא תיסמונת של בצקות כלליות, או מיימת [62].

חום - חום גוף גבוה הוא סימן שכיח במחלות רבות, ובעיקר במחלות זיהומיות. במקרא ובתלמוד מצינו מונחים שונים לחום גוף גבוה, אך ברוב המקרים לא ניתן לזהות באמצעותם מחלות מוגדרות.

בתורה מצינו את המונחים הבאים למחלות חום: קדחת, דלקת, חרחור [63]. דלקת בשפה העברית המודרנית מתייחסת לשם כללי בפתולוגיה, המציין תגובה רקמתית לגירויים הגורמים נזק בגוף, ובין יתר הסימנים של הדלקת כלול גם חום מקומי. אך בהקשר המקראי מדובר במחלת חום. חרחור - יש שמשמע ממנו שאין המונח מתייחס למחלת חום [64]; ויש מי שפירש את המונח כמתייחס למחלת חום [65]. יש מי שכתב, שכל המונחים הללו מתייחסים לדרגות הולכות וגדלות של מחלות חום [66]; ויש מי שכתב, שקדחת היא חום יום-יומי, ודלקת היא חום שלישוני או רביעוני [67]. לפי פירוש זה מדובר בשתי צורות של מחלת קדחת-הביצות. בתלמוד מצינו מספר מונחים למחלות חום, שברובם קשורים למושגי חום: אש, שמש, חמה, וחלקם קשורים לתופעת הלוואי של מחלת חום שהיא צמרמורת.

שלוש צורות של חום עם צמרמורת וסימור שיער מתוארות בתלמוד: צימרא ברא [68]; צימרא גוונא [69]; אשתא צמירתא [70].

צורה זו נחשבת למחלה מסוכנת, שמוותר לחלל עליה את השבת [71], וכמו כן מותר להאכיל חולה כזה מפירות ערלה [72].

אשתא דגרמי [73] - הכוונה למחלת חום הגורמת לכאב עצמות.

חמה [74] - חום גבוה. שם זה לקוח מכינוי השמש, שהיא חמה ביותר.

שמשא בת יומא, שמשא עתיקתא [75] - הדימוי לשמש מובן, לפי שהשמש היא חמה ביותר.

בטיפול במחלות חום, הבדילה הגמרא במשך הזמן של החום - יום אחד, שני ימים, שלושה ימים, או חום ממושך [76]. יתכן שמדובר כאן במחלת קדחת-הביצות, עם חלוקה קלינית לפי קצב ההתקפים של גלי החום [77].

תלגא [78] - כנראה מדובר בחום עם צמרמורת וחיורון, או חום שנובע מצינה וקור, שכן תלגא הוא מלשון שלג, שהוא קר ולבן.

אחילו [79] - חום שגורם לכאבי עצמות. אולי הכוונה לחום המלווה דלקת עצמות.

יש חום גוף שנחשב לטבעי, ולא מרמז על מחלה כלשהי, והוא נקרא צמרא [80].

חום גבוה בחורף מעיד על מחלה קשה יותר מאשר בקיץ [81]. יש מי שכתב, שמדובר על עוצמת המחלה [82], אך אולי יתכן לפרש שמדובר על שכיחות המחלה, אמנם מחלות חום שכיחות יותר בחורף.

בדרך כלל מהווה חום גבוה סימן למחלה, וגם כיום מהווה חום גבוה סימן מחשיד למחלה, שיכולה להיות מסוכנת, ושצריך לחלל בגללה את השבת, אלא אם כן הוכח על ידי רופא אחרת [83]. יש שראו בחום שליח של מלאך המוות [84]. לעומת זאת, יש שחום נחשב לגורם חיובי, שכן החום נחשב ככוח מזין [85], ובתור שכזה הוא יעיל לפחות ששה ימים, אך לא יותר משנים עשר יום [86].

מחז"ל היה מי שסבר שהחום מגיץ על הגוף [87], ואולי זה במובן של ביטוי למנגנון הגנה של הגוף מפני פלישת גורמי מחלה. הדיבור קשה לחולים עם חום גבוה [88].

סימטא [89] - היא מורסה המלווה בחום.

עוית - מחלה הגורמת לכיווץ שרירים [90]. אופי המחלה המדויק לא התפרש, ויש הרבה מצבים חולניים שתוצאתם היא התקפים של כיווץ שרירים. לפי חז"ל עוית באה כעונש למי שמשמש בעמידה [91], וכן קורית המחלה לכל מי שהסתכל על בני עם העוים [92]. **פודגרא** [93], או **צינית** [94] - מחלה הפוגעת בגלגלים [95]. יש מי שכתבו, שצינית היא מכה שתחת פרסת הרגל [96]; ויש מי שכתבו, שצינית היא חולי הנקרא בערבית 'סלעה', וחכמים קוראים אותה בת ארעא, לפי שמוגלתה עבה וגופה קשה, והיינו שמדובר במכה המתהווה בגלגלים של ההולכים יחד, על ידי שמתבקע העקב ומתמגל בפנים, או שנצרר הדם בפנים בגלל דריכה על חוד אבן, ונהפך לדלקת [97]. מקובל לחשוב, שמדובר במחלת השגדון [98]. מחלה זו מתבטאת בעלית רמת חומצת השתן בדם, ובשקיעה של גבישי חומצת שתן במקומות שונים. השקיעה בכליות גורמת ליצירת אבני כליות, והשקיעה בפרקים, ובאופן טיפוזי בפרקי בוהני הרגלים, גורמת לכאבים עזים. אכן יש הסבורים, שכל כאב בכפות הרגליים, מסיבה כלשהי, מכונה פודגרא; ויש הסבורים, שהפודגרא היא נמק ברגלים [99].

צפדינא [100], או **צפרינא** [101] - מחלה שלפי חז"ל סימנה המובהק הוא דימום מהחניכיים [102], והמחלה מתפשטת מהפה לתוך מערכת העיכול. רבי יהודה הנשיא, רבי יוחנן ואביו סבלו ממחלה זו [103]. לפי זה מסתבר, שמדובר במחלה שנקראת גם בעברית המודרנית בשם זה - צפדינה [104], והיא תוצאה של חוסר בויטמין C. חסר זה גורם להפרעה ביצירה התקינה של רקמת החיבור בגוף, ועקב כך קיימת הנטייה לדמומים ולשטפי דם, ואמנם שטפי הדם והזיהומים של החניכיים הם הסימנים האופייניים של מחלה זו.

קורדייקוס [105] - מצב בלבולי זמני וחולף, שבו האדם איננו מבחין בין שחור לאדום [106], והוא תוצאה של שתיית יין מגיתו [107]. בהסבר מצב רפואי זה מצינו דעות אחדות: יש מי שכתב, שהכוונה לדפיקות לב, והזיעה ניגרת מהגוף [108], ואולי הכוונה לאוטם בשריר הלב; יש מי שכתב, שמדובר באחת הצורות של מחלת הכפיון [109]; יש מי שסבור, שמדובר במצב הבלבולי שלאחר שתיית אלכוהול; ויש מי שסבור, שהוא מצב בלבולי הקורה עקב ירידה ניכרת ברמת הסוכר בדם, לאחר אכילה עשירה בפחמימות. מי שנתקף בקורדייקוס, ואמר כתבו גט לאשתי, לא אמר כלום; אמר כתבו גט לאשתי, ואחזו קורדייקוס, וחזר ואמר אל תכתבו, אין דבריו האחרונים כלום [110].

שבץ [111] - הוא עוית ואפיסת כוחות התוקפת את האדם לפני מותו [112]. אין עדות במקרא ובחז"ל, שמדובר בהכרח באותה מחלה בצורתה במודרנית, המתייחסת לשבץ-לב, או לשבץ-מוח, במובן של אוטם שריר הלב, או אוטם מוחי [113].

מקורות והערות

- [1] בפסוקנו, וכן שמות כג כה; [2] דברים כח טא; [3] ב"ק צב ב; [4] ראה ילקוט שמעוני, רות רמז תר; [5] כהורא השורש יח"ל"י בערבית; [6] דעת מקרא על רות א ב; [7] כגון מחלת (בראשית כח ט); מחלי (שמות ו יט); מחלה מבנות צלופחד (במדבר כז א); מחלון (רות א ב); מחלה מזרע מנשה (דבה"י ז יח); [8] אבל מחולה (שופטים ז כב); [10] בפסוקנו. ובאופן דומה - 'ועבדתם את ה' אלהיכם וגו', והסרתי מחלה מקרבד' (שמות כג כה); [11] סנהדרין קא א; [12] מכללתא עה"פ; [13] מכללתא עה"פ; [14] רש"י עה"פ. וראה ברמב"ן עה"פ שם. וראה עוד בדרשות הר"ן דרוש ששי. וברמב"ן עה"פ ויקרא כו א - כי כאשר יהיה האיש החסיד שומר כל מצוות ה' אלהיו, ישמרנו האל מן החולי והעקרות והשכול וכיו; [15] דברים רבא י א; [16] במדבר רבא ט יא; [17] שבת קיט ב; [18] אורות התשובה, פ"א; [19] דברים ז טו; [20] רש"י שם ד"ה כל חולי. מצינו בחז"ל הסברים למחלות ולפגעים בבני אדם, שנגרמים על ידי שדים, מלאכי חבלה, שטן, מזיקים, רוחות, מזלות, ועין רעה; [21] כמו בקהלת ח ח, וראה רש"י וא"ע שם; [22] משלי כב ה; [23] רש"י ב"ב קמד ב ד"ה צינים, וראה בתוס' שם ד"ה הכל, וד"ה חוף. וראה ירושלמי שבת יד ג, שתשעים ותשעה מתים בצינה, ואחד בידי שמים; [24] ב"מ קז ב; ויקרא רבא טז ח; [25] וראה רש"י סוטה ה א ד"ה אדם, שהסביר את הקשר בין המחלות למרה בכך שמרה, היא לחלונית היוצאת מן המירה שבכבד, ומתגברת באדם, הכל לפי החודשים ושניו העתים, ולפי המאכל שאוכל, ועל ידה באים חוליים ונגעים ומכאובים; [26] ב"ק צב ב; [27] ירושלמי שבת יד ג; ויקרא רבא טז ח; [28] ב"ב נח ב; [29] ב"ב קמו א; [30] רמב"ם דעות פ"ד, ומו"ג ג יב; [31] א"ע שמות כג כה; [32] וכבר כתב י.ל. קצנלסון, בהערותיו למדרש הרפואה, ח"א אות ג, שנדיר למצוא בספרות התלמוד רמזים להשקפה היוונית של [33] המחלות מתוארות בסדר א-ב; [34] שבת לג ב; [35] יומא פד א; [36] גיטין סט א; [37] ע"ז כח א; [38] ברכות ח א; ונתחומא, מקץ י; [39] ראה תענית כז ב, וברש"י שם ד"ה ברביעי; [40] יבמות סב ב; [41] ראה שבת לג ב, שאסכרה באה על עוון לשון הרע, ומקורו בפסוק בתהלים סג יב 'כי יסכר פי דוברי שקר'. וראה רמ"א או"ח תקעו ה, שכתב על אסכרה - פירוש חולי סוגר הגרון, מעניין ויסקרו מעינת תהום (בראשית ח ב). וקצת פלא שלא הביא הגמ' שבת הנ"ל, והמקור שהביאה הגמ'. רש"י בכל מקום בתלמוד מאסכרה בו"ן מלני; שפירושו פצע טוב; [42] ראה ברכות מא א; שבת לג א-ב; פסחים קה א; [43] כתובת ל ב. וראה תיאור בברכות ח ח; [44] ברכות טו א; [45] תענית יז א; [46] מס' סופרים יז א; [47] תענית טו א; [48] רבתי א נה. וראה תנ"ש בראשית פ"א אות תקצז; [47] סוטה לה א; ויקרא רבא רח ד; [48] יבמות סב ב; [49] תענית יט ב; רמב"ם תעניות ב יג; טוש"ע או"ח תקעו ה. וראה בב"י, רמ"א ומ"ב באו"ח שם; ריטב"א תענית שם; לח"מ תעניות שם - כמה אנשים צריך שימותו מאסכרה, כדי שיצטרך הציבור להתענות ולהתריע; [50] יומא פג א; קהלת רבא ז כה, וכג"ה המתנות כהונה שם; [51] וראה ב"ר"י יומא פג א, שבולמוס בלשון יוון הוא גרונו של שור; [52] יומא שם; רמב"ם מאכלות אסורות יד טו; טוש"ע או"ח אסורות ט. וראה בשו"ת שבת הלוי ח"ח סי' קלו; [53] רש"י יומא שם ד"ה מי שאחזו; [54] רמב"ם בפיהמי"ש, יומא שם. וראה בספרו הרפואי של הרמב"ם, פרקי משה ברפואה פט"ז סכ"ג-כ"ד, שתיאר הפרעה זו בעיקר בנשים בהריון, ורקע של הפרעה בקיבה; [55] שבת נג ב; בכורות לג ב; [56] היינו פוליצטימיה. אמנם רש"י כתב אינפונדר"א, שפירושו שלשול, וראה רש"י ב"ק מז ב ד"ה התריז, ובסי' אוצר לעזי רש"י; [57] כלה רבתי, א; שבת לג א. וראה שם, שמספר אמוראים סבלו ממחלה זו. כמו כן תיאור האשה הסוטה לאחר שתיית המים המאזרים, שגורמים לה לירך נופלת ולבטן צבה (במדבר ה כא), מתאים לתיאור ההדרוקן [58] תוס' יבמות ס ב ד"ה סימן; [59] עירובין מא ב; [60] האשה הסוטה (במדבר ה כא); סימן לעבירה - הדרוקן (שבת לג א; יבמות ס ב), היינו על ידי עבירה בה הדרוקן (תוס' יבמות שם ד"ה סימן); [61] אמנם רש"י עירובין מא ב ד"ה הדרוקן כתב, שהיא חולי הפה מושג"א, ובאוצר לעזי רש"י [54] תירגם פטרת (מחלת הפה), וראה מה שכתב בהסבר זה; [63] דברים כח כב. קדחת מוזכרת גם בויקרא כו טז; [64] תירגום יונתן, דברים שם; [65] רש"י דברים שם. ואולי הוא דומה למה שנאמר במשנה טבול יום א ג, שהכוונה לחלק שנחרך ונשרף בככר לחם בעת האפיה, והוא לשון חום ואש; [66] א"ע דברים שם; [67] היינו מלריה. בלשון העברית המודרנית נקראות כל צורות המחלה הזו בשם קדחת-הביצות. המחלה נגרמת על ידי מינים שונים של הפרוטוזואה פלסמודיום, אשר מועברים לאדם על ידי עקיצת יתושי אנופלים. המחלה מתבטאת בעיקר בהתקפות מחזוריות של צמרמורות, חום גבוה, והזעה מרובה, ומלווים בתשישות כללית. המלריה היתה מוכרת היטב בעולם העתיק, והיפוקרטס כבר הבדיל בין הסוגים הקליניים השונים של המחלה; [68] גיטין סט ב; [69] גיטין שם; [70] שבת ס א; פסחים כה ב; ע"ז כח א; [71] ע"ז כח א; רמב"ם שבת ה ה; טוש"ע או"ח שכתב ז. וראה במ"ב שם סק"י"ט, שזיהה מחלה זו כטיפו"ס וכדומה; [72] פסחים כה ב. רש"י תירגם מלוי"ד, כלומר מיחושים או מחלה באופן כללי, וכאן הכוונה למחלת חום; [73] ברכות לב א. רש"י תירגם מלוי"ד, וראה בה"ע קודמת; [74] ע"ז כח ב; בראשית רבא י א; [75] גיטין סז ב; [76] תעניתא = כרוני; [77] ראה לעיל בתיאור המלריה. וכן נראה בעניין אשתא לתלא (שבת סז א); אשתא בת יומא (שבת סז ב); סנהדרין (מז ב); [78] גיטין סז ב; [79] ברכות לב א; גיטין ע א. וראה שם על הסיבות להופעת מחלה זו; [80] פסחים נה ב; חולין נא א; אך ראה לעיל חלה לעת שיש צמר אשהו סימן למחלה; [81] יומא כט א. ואגב, הלשון 'סיתו' במקרא (שה"ש ב יא) ובחז"ל פירושו חורף, כפי שפירש"י בשה"ש שם וביומא כן, ולא כפי שבימינו מכונים החדשים תשרי-כסלו, שהם העונה שבין הקיץ לחורף; [82] רש"י שם; [83] ראה שו"ת אגרות משה או"ח ח"א סי' קצט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"ז אות ג; שמירת שבת כהלכתה פ"ב סי"א, ופ"ג סי"א; [84] נדרים מא א; [85] יבמות עא ב; סנהדרין קח ב; [86] סנהדרין קח ב. וראה ברש"י שם ד"ה אין לך; [87] נדרים מא א-ב; [88] נדרים מא א, לפי גירסת הרא"ש והגרי"א; [89] שבת סז א; ע"ז כח ב. וראה שם בדרכי הרפוי של מורסה זו; [90] ראה רש"י ישעיה כא ג; [91] גיטין ע א; [92] חולין ט כב; [93] סוטה י א; סנהדרין מח ב; במדבר רבא כג יג; נתחומא, מסעי יב; [94] המשלמי שבת ו ו; [95] המלך חסא חלה לעת זקנתו ברגליו (מל"א טו כב), ולדעת חז"ל (סוטה י א) הוא סבל מפודגרא. וראה רש"י שם, שגם בלשון הלועזית שהיתה מדוברת בסביבתו נקראה המחלה כך; [96] רש"י שבת סה א ד"ה בת, טוש"ע או"ח שא כח; [97] פיהמי"ש לרמב"ם שבת שם, לפי תירוגומו ופירושו של הרב קאפח; [98] היינו גאוס. על מחלה זו כתבו הרפואיים של הרמב"ם ראה פרקי משה ברפואה פ"ט סק"ג וסק"ב, ושם פכ"ב סני"ז; [99] היינו נגרינה; [100] יומא פד א; ע"ז כח א; [101] ב"מ פה א; [102] בלשון חז"ל הדימום הוא מה'ככי', ולפי תירגום רש"י למועז זה בע"ז כח א הכוונה לחניכיים, והוא מסתבר יותר מבחינה רפואית, כמבואר להלן בהגדרת המחלה המודרנית. אמנם בברכות נו א, התירגום של רש"י הוא שנייים טוחנות, וכן משמע פירושו ביומא פד א, וכן כתבו הרמב"ם ע"ז ח א ד"ה ככי, שהם השנייים העתידות; [103] ראה במקורות הנ"ל; [104] אכן רש"י ב"מ ובע"ז שם תירגום מרשג"א, שפירושו פטרת - ראה אוצר לעזי רש"י. אך יש לציין, כי רש"י תירגם באותו מושג (מושג"א) גם את המושג הדרוקן (עירובין מא ב); [105] על משמעות השם, ומקורותיו ברפואה היוונית - ראה בספרו של פרויס, עמ' 320-321; [106] ירושלמי תרומות א א. וראה שם, שמשמע שמדובר בשוטה; [107] גיטין סז ב; [108] ערוך ע"י קרדייקוס; [109] פיהמי"ש לרמב"ם גיטין ז א; [110] גיטין סז ב; ומב"ם גירושין ב יד; טוש"ע אבה"ע"ז קכא א-ב; [111] שמו"ב א ט. בעניין מקור השם ראה נתחומא מצורע ב - אין שבץ אלא בגדי חוהנה, שנאמר (שמות כח יג) יעשית משבצת זהב, והי"ו ששאלו מת בגלל שהשאלו של נוב עיר הכהנים; [112] רד"ק שם; [113] ייתכן שהביטוי המקראי הושאל למחלה המודרנית, מפני שפעמים רבות אוטם שריר הלב או אוטם המוח גורם למוות מהיר.

New York, USA

ניו יורק, ארה"ב

אלול תשס"ד

קניית חלקת קבורה בארץ ישראל שלא על מנת לקבור בה

שאלה

יהודי ירא שמים נפטר ונקבר בארצות הברית. הוא אמר לבניו כמה פעמים לפני מותו שהיה רוצה ששיגו לו קרקע בקרבת קבר אמו בירושלים, שעליה יהיה ציון לזכרו. האם ראוי לבניו למלא אחר בקשתו (העלות הכספית אינה מפריעה להם)? האם בעלות הנפטר בקרקע בארץ ישראל, שבה מבחינה תיאורטית אפשר לקבור אותו, תחייב ליקוט עצמות והבאתו לארץ – דבר שהיה בפירוש נגד רצונו שהביע בחייו?

תשובה

אין מניעה הלכתית לקיים את בקשתו של הנפטר, אם החברא קדישא מסכימה לכך¹. אלא שאם נראה שמטרתו של הנפטר בציווי זה הייתה למען הנצחת שמו בלבד, ראוי יותר להשתמש בכסף הזה להנצחה בדרכים מועילות יותר, כגון החזקת לומדי תורה בארץ ישראל וכדו', ואם נראה שמטרתו של הנפטר הייתה כדי לגרום לצאצאיו להמשיך לפקוד את קבר אמו (כיוון שיש לאביהם ציון שם והצאצאים שבארץ יפקדו את ציונו, וממילא באותה הזדמנות יעלו לקבר אמו הסמוך), יעשו כבקשתו². כיוון שהנפטר אמר במפורש שאינו רוצה שיעלו את עצמותיו לארץ אין לעשות כן, אך במקרה שבו לא אמר זאת במפורש, מצווה להעלות את עצמותיו גם אם נראה היה מדבריו שלא נוח לו בכך³.

¹ לא מצאנו מי שיאסור לרכוש חלקת קבר ולהקים עליה ציון ללא קבר בפועל, ומעשים שבכל יום שמציינים על מצבה גם שמות של קרובים שנפטרו ואינם קבורים שם, או שמקימים מצבות בשטח בית הקברות לזכר קהילות שחרבו ללא שמישהו קבור שם, וכן סובר הגר"נ גולדברג שאין שום מניעה בדבר. והיה מקום לומר שאין זה ראוי, כיוון שקיימת מצוקה של קברים בבתי העלמין בארץ, ורכישה של חלקה שאין קבורים בה דוחקת את מקומם של המתים, אך נראה שאין זה גרוע מרכישת חלקת קבר לאדם שעודו בחיים, שהיא מנהג רווח, אף-על-פי שאותו אדם אינו צריך כרגע את הקרקע, ובינתיים אי אפשר לקבור שם את מי שמת. ואף שיש לחלק, שהרוכש חלקת קבר בעודו בחיים סופו לנצלה – מה שאין כן בענייננו, אנו מתפללים "ובלע המוות לנצח" – שלא יהיה שימוש בחלקה, ואף אם בסופו של דבר יהיה שימוש, גם בחלקה שנרכשת לציון בעלמא ניתן להשתמש לקבורה, שאף שהחוצב קבר לאביו ולא קברו בו לא ייקבר בו הוא עולמית, משום כבוד אביו (שו"ע יו"ד סי' שסד סעי' ז). לדעת הגר"נ גולדברג זהו דווקא כשחצב את הקבר על מנת לקבור את אביו ובסוף לא קבר, אך כשמלכתחילה לא התכוון לקבור בו את האב, ויש כאן רק ציון בעלמא, אין כל מניעה להיקבר בו. ואף שעדיין ניתן לחלק בין המקרים, איסור בוודאי אין כאן, שהרי הכול נעשה בהסכמת החברא קדישא.

² סברת הגר"נ גולדברג שאם מטרת הבקשה היא רק הנצחה, עדיף להנציח את שמו באופן שיהווה תועלת לנשמתו (ועיין באריכות בדברי ה"חפץ חיים" בספרו "אהבת חסד" ח"ב פרק ט"ו במה שכתב בזה), ובכל מקרה חיוב ממוני מן הדין אין כאן, כיוון שלא נתן לשליש לפני מותו (עיין בשו"ע חו"מ סי' רנב סעי' ב), אלא אך ורק חיוב מוסרי של קיום רצונו.

³ שו"ת מהרל"ב (סי' סג) דן בעניין צורבא מרבנן שגילה דעתו בחייו שאינו רוצה שיעלוהו לקבורה בארץ ישראל, כיוון שבירושלמי (כלאים פ"ט ה"ג) קרא רבי בר קיריא על מי שמגיע מחו"ל לארץ ישראל לאחר מותו: "ונחלתי שמתם לתועבה – בחייכם, ותבואו ותטמאו את ארצי – במיתתכם" (וכן מופיע בזהר פרשת אחרי מות); ולמרות זאת פסק שמצווה להעלותו לקבורה בארץ, כיוון שמצאנו בתלמודים כמה וכמה פעמים שהעלו מת לקבורה בארץ, וכל הפוסקים כתבו בשבח הקבורה בארץ, ורק אם המת ציווה במפורש בחייו שלא להעלותו לארץ אין לעבור על דבריו; וכן פסק ב"ביביע אומר" (ו יו"ד סי' לא), ואם כן הוא הדין בנדון זה.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן